

Віктор Петрінко

КАРЛ РІТТЕР: ГЕОПОЛІТИЧНЕ БАЧЕННЯ СВІТУ

Геополітика, як і будь-яка наукова галузь, пройшла шлях від думки до чітко обґрунтованої теорії стосовно сутності власного об'єкту, предмету та методів досліджень. Загальновизнаним фактом «батьківства» геополітики як

науки вважається німецький географ Фрідріх Ратцель (1844–1904 рр.). Однак у «тіні» цієї величної постаті «прихована» фігура його попередника, визнаної особистості у науковому середовищі Європи – Карла Ріттера, німецького вченого-географа, професора, голови Берлінського географічного товариства, іноземного почесного члена Санкт-Петербурзької академії наук (з 1835 р.), іноземного члена Лондонського королівського товариства (з 1848 р.).

Карл Ріттер народився 7 серпня 1779 р. у місті Кведлінбург, німецькому курфюрстві Саксонія, шостою дитиною в академічній сім'ї доктора Ф.В. Ріттера. Однак батько помер, коли Карлу було два роки. З п'ятирічного віку він навчався у натуралістичній школі Шнепфенталя Зальцмана. Після закінчення навчання у школі Карл з 1798 р., протягом п'ятнадцяти років працював наставником дітей банкіра із Франкфурта-на-Майні Бетман-Гольвега. Одночасно банкір запропонував К. Ріттеру навчатись в університеті в Галле, за рахунок патрона. Вивчаючи ґрунтовно географію Карл Ріттер з 1798–1814 рр. здійснив декілька мандрівок до Швейцарії, Савойї, Франції та Італії [1].

По закінченню університету в 1819 р. він отримав місце вчителя історії у франкфуртській гімназії, а згодом, з 1820 р., перейшов працювати до Берлінського університету де до самої смерті завідував кафедрою географії. У 1821 р. К. Ріттер захистив докторську дисертацію. Він багато подорожував і відвідав майже всі країни Європи, окрім Іспанії та Росії. Помер Карл Ріттер 28 вересня 1859 р. в Берліні, тодішньої Пруссії [2].

Свої географічні та геополітичні погляди К. Ріттер виклав у фундаментальній праці «Землезнавство у відношенні до природи та історії людства або Загальна порівняльна географія», що була розпочата в 1817 р. За життя автора вийшло 19 томів, присвячених Азії й Африці. Значну увагу К. Ріттер приділяв дослідженню географії Російської імперії та Персії. Розвиваючи порівняльний метод у географії дійшов висновку, що завдання географії полягає у виявленні зв'язків і встановленні причин явищ і процесів природи. Вчений розвинув ідею географічного посибілізму стосовно адаптації людського суспільства до природних умов, що стало предтечею теорії посибілізму французького географа Відаля де ля Блаша. Йдучи у руслі теорії географічного детермінізму, що була популярна в наукових колах у XVIII–XIX ст., К. Ріттер констатував про визначальну роль природи стосовно її впливу на долі народів і націй. Вчений писав: «Фізико-географічна будова кожної країни є визначальним чинником історичного прогресу кожного народу», «... фізико-географічна основа є підґрунтям для розвитку суспільства, вона в якості фізичної основи визначає хід життя суспільства та людини» [3].

З геополітичних позицій К. Ріттер розділив Землю на два великі регіони або дві напівсфери: 1) водну (морську, таласократичну); 2) суходутну (континентальну, телурократичну). Межу між цими мегаплощинами вчений-географ провів через південну частину Азії та Перу в Південній Америці у вигляді великої півкулі (чи півмісяця). У континентальній, північній напівсфері (півкулі) переважає суходіл, а в південній – домінує водний простір. У межах континентальної (північної) півкулі К. Ріттер, на основі широтного принципу (по горизонталі) виділив два мегарегіони – Старий і Новий Світ [4, с. 14].

Порівнюючи ці два мегарегіони, він зазначив, Старий Світ через свою горизонтальну (широтну) протяжність характеризується великою кліматичною одноманітністю, а другий – маючи вертикальну (меридіальну) протяжність із півночі на південь обумовлений значним кліматичним розмаїттям, що підтверджено наявністю природно-кліматичних поясів. На думку вченого, така відмінність між цими мегарегіонами здійснила вагомий вплив на менталітет і відносини народів, які населяють ці великі регіони. Природа чинить активний вплив на різні сторони людського життя – на працю, стереотипи, мораль. К. Ріттер переконаний, що земний простір впливає «на світ неорганічний, на живі організми взагалі й успіхи людських особистостей і народів» [5, с. 644]. Оскільки простір змінний, він реагує на дії людей, він уже не є перепорою для людини, а стає засобом і плацдармом для взаємодії. «Тепер моря вже не відокремлюють, як раніше, землі та частини світу, вони, навпаки, об'єднують народи, вони пов'язують їх долі найзручніше, навіть дедалі правильніше, відтоді як мореплавання дозріло до ступеня найдосконалішого мистецтва... Удосконалення плавання океанами змінило навіть справді взаємне розташування частин світу, материків і всіх островів порівняно з колишніми часами». І далі вчений продовжує: «...Хоча фізична природа і розміри залишилися ті ж самі, але елемент історичний за допомогою новостворених органів... навчає народи рухатися з більшою незалежністю від природних умов. Сила людини і народів все дедалі більше оволодіває цими умовами і видозмінює їх» [5, с. 644].

Карлом Ріттером було сформульоване поняття «географічного індивідууму» який представляє певну географічну територію свого існування як одне ціле з природними кордонами та зв'язком із природою даної території. У подальшому це поняття було трансформоване в закон геополітичної індивідуалізації держав, коли кожна держава намагається контролювати не лише свій геопростір, але й проникати зі своїми інтересами на територію інших держав.

Виведена К. Ріттером концепція органічної моделі держави передбачала необхідність власної території для зростання державного утворення, тобто так званого «життєвого простору» («Lebensraum») [1]. Відповідним чином, насильницьке захоплення та поглинання території іншої держави чи народу розглядалося німецьким вченим як біологічна потреба держави у своєму геопросторовому, а від так і економічному, і військовому зростанні.

Таким чином, Карл Ріттер продовжив європейську, особливо французьку XVIII ст., традицію обґрунтування ідей географічного детермінізму для пояснення суспільних процесів у поєднанні з природно-кліматичними факторами. А введений ним уперше в геополітичний лексикон поняття «життєвого простору» («Lebensraum») у подальшому активно використовували у власних теоріях геополітики держави Фрідріх Ратцель і Карл Гаусгофер. Фактично К. Ріттер був першим у німецькій геополітичній думці, який поєднав географію землі, простору з людиною та суспільством. Він здійснив першу спробу на шляху відокремлення геополітики від політичної географії, заклавши підвалини нової науки, що поєднала геопростір з політикою. Такий погляд

німецького вченого-географа сприяв поступовому формуванню геополітики як науки про контроль над простором.

1. Hanno Beck. Carl Ritter – Genius der Geographie (1779–1859). Hanno Beck. Grosse Geographen. Pioniere – Aussenseiter – Gelehrte. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 1982. S. 103–120.
2. Риттер Карл. *Большая советская энциклопедия*: в 30-ти т. / под ред. А.М. Прохорова. 3-е изд. Москва: Советская энциклопедия, 1969–1978.
3. Риттер Карл (географ). URL: [ru.wikipedia.org/wiki/Риттер, Карл \(географ\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Риттер,_Карл_(географ)) (дата звернення: 18.09.2022).
4. Ашенкамф Н.Н., Погорельская С.В. Современная геополитика: учеб. пособие. Москва: Академический проект, 2005. 208 с.
5. Геополітика: енциклопедія / за ред. чл.-кор. НАПН України, д-ра філос. наук, проф. Є.М. Суліми. Київ: Знання України, 2013. 919 с.